

*Marcin KOWALEWSKI, Piotr GŁOWICKI**

WYKORZYSTANIE FORM NAUCZANIA HYBRYDOWEGO PRZEDMIOTÓW EKONOMICZNYCH W PROCESIE DYDAKTYCZNYM

USING BLENDED LEARNING FORMS IN THE ECONOMIC SUBJECTS TEACHING PROCESS

Katedra Rachunku Kosztów, Rachunkowości Zarządczej i Controllingu, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław, e-mail: marcin.kowalewski@ue.wroc.pl
*Katedra Komunikacji i Zarządzania w Sporcie, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu al. Ignacego Jana Paderewskiego 35, 51-612 Wrocław, e-mail: piotr.glowicki@awf.wroc.pl

Summary. The publication covers the issues using the blended learning solutions in planning, implementation and evaluation processes of economic subjects at universities. The study provides basic definitions of terms related to blended learning, as well as describes the methodological and technical solutions, and pointed out the possible directions of development of this knowledge field. The study contains the characteristics of blended learning system, basic theoretical assumptions and indications of application solutions. The study was based on literature analysis, document analysis and project method of formulating blended learning system backgrounds dedicated for economic teaching processes.

Słowa kluczowe: nauczanie hybrydowe, e-learning, dydaktyka szkoły wyższej, przedmioty ekonomiczne.

Key words: blended learning, e-learning, university didactics, economics.

WSTĘP

W dobie społeczeństwa informacyjnego, globalizacji, rozwoju cywilizacyjnego można zaobserwować wiele zmian we wszystkich sferach ludzkiego życia (Goliński 2011; Ulfik i Nowak 2012). Szczególnie w Polsce transformacja ta ma dynamiczny charakter, biorąc pod uwagę takie czynniki, jak przemiany społeczne w ostatnich 20–30 latach, położenie geopolityczne, ewolucję gospodarki, poziom oczekiwań i aktywności społecznej. Zmiany te również dotyczą ośrodków naukowych. Uczelnie ze względu na swoją misję powinny szczególnie inicjować i wspierać rozwiązania związane z budowaniem własnego kapitału intelektualnego i wprowadzaniem metod umożliwiających doskonalenie procesów kształcenia. Na jego jakość składa się bardzo wiele czynników (Kwiatkowska 2014; Boczkowski 2011). W ramach niniejszego opracowania zostaną przedstawione rozwiązania techniczne, umożliwiające skuteczne planowanie, realizację i ocenę procesów dydaktycznych.

Celem artykułu jest sprezentowanie i sprecyzowanie pojęcia nauczania hybrydowego na poziomie akademickim oraz przedstawienie systemu nauczania hybrydowego jako wsparcia procesów dydaktycznych w obrębie kształcenia z przedmiotów ekonomicznych. W artykule wykorzystano metody analizy literatury przedmiotu, analizy dokumentów i metodę projektową, która została zastosowana do opracowania założeń systemu nauczania hybrydowego, przeznaczonego do kształcenia z przedmiotów ekonomicznych na poziomie akademickim.

Wychodząc z powszechnie przyjętych tez, dotyczących procesów współczesnego nauczania oraz zarządzania wiedzą, można dojść do wniosku, że proces kształcenia i zdobywania wiedzy dotyczy prawie każdego człowieka i trwa przez jego całe życie zawodowe. Jest to koncepcja kształcenia ustawicznego, szeroko opisana w literaturze przedmiotu (m.in. Galwas 2000; Budzyńska 2004, Dębska i in. 2013; Kłos i Baran 2014). Jednym z form tego kształcenia jest Just-in-Time Learning, czyli nauczania dokładnie na czas. Obserwując zachodzącą transformację procesu nauczania, można postawić tezę, że kształcenie to będzie w coraz większym stopniu polegać na krótkich, spójnych, tematycznie skondensowanych internetowych kursach i szkoleniach (Bolton 1999). Należy jednak podkreślić, iż samo wykorzystanie technologii nie gwarantuje sukcesu edukacyjnego. Niezwykle istotne są struktura procesu nauczania oraz interakcje pomiędzy nauczycielem (dystrybutorem wiedzy) a uczniem (uczącym się, odbiorcą wiedzy). Bez spełnienia podstawowych warunków odnoszących się do wszystkich form nauczania nie można liczyć na skuteczność działania, nawet jeśli zostaną zastosowane najnowsze osiągnięcia edukacyjne. A zatem zasady pedagogiczne, podstawy psychologii i doświadczenie są również w przypadku zdalnego nauczania elementami niezwykle istotnymi. Porównanie edukacji tradycyjnej z kształceniem metodą Just-in-Time przedstawiono w tab. 1.

Tabela 1. Edukacja tradycyjna i kształcenie Just-in-Time

Cecha	Tradycyjna edukacja	Just-in-Time Learning
Przekazywana wiedza	standardowa	zindywidualizowana
Termin	określony	dowolny, w zależności od potrzeb
Miejsce	określone	dowolne (w pracy, w miejscu, gdzie wiedza jest potrzebna, przez internet)
Czas nauki	określony (wyznaczony przez organizatora kursu, studiów)	dowolny (w zależności od potrzeb i możliwości uczącego się)
Model zajęć, partycypacja uczącego się	pasywna	aktywna
Jednostka inicjująca	wykładowca	student
Podstawowe źródła informacji	przekaz ustny, książki i artykuły (drukowane)	elektroniczny przekaz głosu i pisma, strony WWW, prezentacje
Cel kształcenia	dostarczanie (dość ogólnej) wiedzy	dostarczanie takiej wiedzy, która jest potrzebna w obecnym czasie
Sposób – czas nauki	<i>plenty of time learning</i> (małe ograniczenie czasowe)	Just-in-Time Learning
Wymagania wobec ucznia	dużo czasu na naukę	samodyscyplina, motywacja do samokształcenia
Koszty	100%	20–40%
Okres obowiązywania paradygmatu kształcenia	XX w. i wcześniej	XXI w. (powstanie paradygmatu w ostatniej dekadzie XX w.)

Źródło: Piech (2003).

Na podstawie analizy przedstawionych treści można uznać, że koncepcja kształcenia ustawicznego, wpisującego się w procesy zarządzania wiedzą, reorientuje kluczowe założenia dydaktyczne.

E-LEARNING W RAMACH KONCEPCJI ZARZĄDZANIA WIEDZĄ

Rozwój koncepcji zarządzania wiedzą przypadł na drugą połowę 90 lat XX wieku; spopularyzował ją japoński uczonek Ikujiro Monaka. W 1995 r. wspólnie z Hirotaka Takeuchi opublikował książkę „The knowledge-creating company – How Japanese companies create

the dynamism of innovation". Ich koncepcja w mniejszym stopniu koncentruje się na gromadzeniu i wykorzystaniu wiedzy istniejącej w danej organizacji, a w większym na tworzeniu nowej wiedzy (Senge 2004). Jednak powstaje pytanie, czy wszystkie organizacje stawiające na procesy nauczania i kształcenia, w tym kształcenia permanentnego (ang. Life Time Learning), odniosą sukces. Jak wskazuje Płoszajski (2004), sukces organizacji, w tym również instytucji akademickich, w najbliższym czasie będzie zależeć nie tyle – jak dotychczas – od umiejętności posługiwania się napływającymi informacjami, co od zdolności organizacji do tworzenia rozległych baz wiedzy, uruchamiania ciągłego procesu ich aktualizacji na podstawie efektywnych procedur dyskryminacyjnych (tj. selekcji i oceny zdobywanych informacji). W ramach swoich strategii (Krupski 1999) i narzędzi doskonalenia procesowego (Cieśliński 2011) organizacje planują i wdrażają rozwiązania mające na celu zachowanie efektywnych rozwiązań w zakresie zarządzania wiedzą. W dużych organizacjach te role przejmują centra edukacyjne, specjalistyczne jednostki, działające bezpośrednio w ich strukturze. Centra te są wyposażone w wiele narzędzi zarządzania wiedzą i informacją. Do narzędzi, umożliwiających zarządzanie informacjami i gromadzeniem wiedzy, należy system zdalnego nauczania elektronicznego.

Systemy nauczania elektronicznego (ang. *e-learning systems*) od wielu już lat wspomagają nauczanie tradycyjne i są powszechnie wykorzystywanym narzędziem kształcenia. Zaprzęgnięcie technologii do kreowania i przekazywania wiedzy w organizacji stanowiło bardziej proces ewolucyjny niż rewolucyjny. Z upływem czasu powstały zaawansowane systemy e-learningowe, takie jak LMS (ang. Learning Management System), LCMS (ang. Learning Content Management System), VCS (ang. Virtual Classroom System). Opracowano wiele standardów (m.in. SCORM, ang. Sharable Content Object Reference Model i AICC) i programów implementacyjnych. Jednak efektywność systemów wyłącznie e-learningowych nie jest w większości przypadków zadowalająca (Waćkowski i Chmielowski 2007).

E-learning, czyli Technology-Based Learning oznacza nauczanie oparte na technologii. E-learning jest formą nauczania ukierunkowaną na osobę uczącą się. Dostarcza środki pozwalające na orientację na indywidualne potrzeby. Proces ten może być realizowany przez uczestnictwo w grupach uczących się lub w grupach zainteresowań, których członkowie zdobywają i wymieniają wiadomości. E-learning umożliwia samodzielne uczenie się, a nawet do niego zachęca. Skuteczność nauki w tym systemie w dużym stopniu zależy od wsparcia zapewnianego uczącym się. To właśnie efektywność tego wsparcia, a nie stosowanie wymyślnej technologii, tworzy prawdziwą wartość dodaną (Armstrong 2007).

Schramm (2001) wymienia trzy formy e-learningu:

1. Kształcenie z wykorzystaniem technologii multimedialnych – uczący zapoznaje się z materiałami szkoleniowymi właściwie bez kontaktu z innymi uczącymi się z trenerem prowadzącym.
2. Kształcenie w czasie rzeczywistym – jest zogniskowane na uczącym się i ukierunkowane na działanie; opiera się na kontaktach z innymi uczącymi się i z trenerem prowadzącym.
3. Nieformalne kształcenie w systemie e-learningu – dotyczy kształcenia w ramach organizacji; jest ukierunkowane na praktykę i opiera się na wielokierunkowych interakcjach między uczącym się, opiekunami nadzorującymi i ekspertami w normalnym trybie pracy.

Wszystkie wymienione formy wciąż ewoluują i nabierają coraz większego znaczenia w procesie nauczania. Można więc stwierdzić, że e-learning jest formą przekazywania wiedzy o następujących cechach:

- nauczyciel i uczniowie są od siebie odseparowani;
- stosowane są media cyfrowe w ramach interakcji oraz na potrzeby budowania obiektów wiedzy i przekazywania treści;
- zapewniona jest dwustronna cyfrowa komunikacja;
- nad całością czuwa edukacyjny system zarządzania (LMS, LCMS);
- część zadań edukacyjnych jest realizowana synchronicznie (w czasie rzeczywistym);
- zapewnione jest odpowiednie zaplecze technologiczne i zespoły ludzkie;
- proces przebiega według określonych standardów w trybie synchronicznym (częściowo);
- spełnione są określone standardy SCORM, AICC (i / lub inne) – Głowicki (2003).

E-learning można zdefiniować również jako przekazywanie wiedzy przez cyfrowe media, takie jak: internet, intranet, extranet, przekaz satelitarny, systemy audio i wideo, interaktywna telewizja oraz systemy nośników (CD-ROM, FDD, HD, DVD, Blu-Ray, taśmy magnetyczne, płyty optyczne). Do podstawowych elementów systemu e-learningowego należy zaliczyć:

- interaktywne moduły lekcyjne,
- pocztę elektroniczną,
- *news groups*,
- grupy dyskusyjne,
- forum dyskusyjne,
- narzędzia synchroniczne w internecie, takie jak: chat, audio- i wideokonferencje, *white board* – forma pracy grupowej w czasie rzeczywistym.

Przy rozpatrywaniu pojęcia nauczania elektronicznego należy odnieść się do jego skuteczności. Na podstawie badań przeprowadzonych przez CIPD (ang. Chartered Institute of Personnel and Development) (Schramm 2001) stwierdzono, że o powodzeniu w procesach e-learningowych decydują następujące czynniki:

- strategiczny cel – potrzebna jest strategia e-learningu, która może polegać na zmianie podejścia do kształcenia w ogóle lub do jego określonych elementów;
- wdrożenie systemu – system należy wprowadzać ostrożnie, po uprzedniej analizie i starannych przygotowaniach; przy wprowadzaniu może być pomocny intranet;
- nauczanie mieszane – należy dołożyć wszelkich starań, aby uzyskać odpowiednie połączenie kształcenia w systemie e-learningu i szkolenia bezpośredniego;
- treść szkoleniowa – z badań CIPD wynika, że ogólne programy nabywane od dostawców często są krytykowane; organizacje wolą dostosowane do swoich potrzeb moduły opracowane wewnątrz organizacji lub na zlecenie przez specjalistyczne firmy;
- wspieranie uczenia się – badanie wykazało, że wśród respondentów pytanych o czynniki mające największy wpływ na e-learning najwięcej osób wskazało na motywację do nauki i odpowiednie wsparcie; motywacja często zależy od tego, w jakim stopniu treść szkoleniowa jest postrzegana jako przydatna, dostosowana do kultury i uwzględniająca różne style uczenia się; wsparcie oznacza zapewnienie czasu na kształcenie w systemie e-learningu;
- mierzenie i monitorowanie – skupia się ono na sprawdzeniu, z czego korzystali pracownicy oraz ile czasu spędzili w sieci.

Wskazane przez Slomana (cyt. za: Schramm 2001) czynniki wydają się konieczne do uwzględnienia podczas projektowania i wprowadzania systemów e-learningowych w organizacjach, w tym na uczelniach wyższych.

Aby zobrazować pojęcie nauczania elektronicznego, na ryc. 1 przedstawiono możliwe obszary zastosowania rozwiązań e-learningowych.

Ryc. 1. Obszary zastosowań e-learningu
Źródło: opracowano na podstawie: Machol (2003).

Aby wyraźnie zaznaczyć odmienną tradycyjnej edukacji od edukacji e-learningowej, można wskazać na różnice podane w tab. 2.

Tabela 2. Różnice pomiędzy tradycyjnym a elektronicznym nauczaniem

Nauczanie tradycyjne	e-learning
nauczyciel w centrum procesu	uczeń w centrum procesu
jeden standard dla wszystkich	koncentracja na zaspokojeniu indywidualnych potrzeb
klasy i budynki szkolne jako podstawowa infrastruktura	dystrybuowanie nauczania z wielu miejsc
uczenie się podczas lekcji	uczenie się w dowolnym czasie
fakty i powtarzanie	myślenie krytyczne, szerokokontekstowe
indywidualne „zmiernianie się z wyzwaniami”	współpraca i dialog pomiędzy studentami a nauczycielem
korzystanie z tekstu	wykorzystanie źródeł
semestralne rozmowy indywidualne	komunikacja codzienna

Źródło: Runiewicz-Wardyn (2008).

Przedstawione różnice wskazują na dodatkowy kontekst nauczania tradycyjnego i e-learningu. Warto szczególnie zwrócić uwagę na fakt zmiany orientacji i postawienia w punkcie centralnym procesu indywidualnych potrzeb osoby uczącej się, w tym studenta. Korzyści, wynikające ze zmiany orientacji w procesie nauczania, są wykorzystywane zarówno w edukacji akademickiej, jak i w sferze biznesowej. Wychodząc od sformułowanych różnic, należy zdefiniować nauczanie hybrydowe.

NAUCZANIE HYBRYDOWE

Nie ma idealnej metody nauczania. W związku z tym odpowiedzią na współczesne zapotrzebowanie w zakresie zdobywania wiedzy jest próba połączenia tradycyjnych rozwiązań z formami e-learningowymi. Uczenie się sposobami łączonymi – hybrydowymi

(ang. *blended learning*) można potraktować jako nową kategorię w nauczaniu w wyniku ewolucji procesów nauczania. W literaturze nauczanie hybrydowe jest definiowane szczegółowo – jako włączenie do procesów nauczania technologii, takich jak (na podstawie: Thorne 2003):

- CD-ROM, DVD-ROM, Blu-Ray,
- e-learning,
- online learning (nauczanie; uczenie się z wykorzystaniem internetu),
- klasy wirtualne (VCS).

Można również przytoczyć inną definicję nauczania hybrydowego: „*Blended learning* to metoda ułatwiająca naukę poprzez efektywne połączenie różnych sposobów przekazu, modeli nauczania i stylów uczenia się, które opierają się na przejrzystej komunikacji między wszystkimi uczestnikami danego kursu” (Heinze i Procter 2004, s. 12).

Nauczanie hybrydowe jest czasem określane jako Mixed-Mode (metoda mieszana, metoda komplementarna) lub Resource-Based Learning, czyli nauczanie oparte na „źródłach” (Nichols 2001). Jak zauważają Knapp i McKeague (2002), połączenie e-learningowych form szkolenia z tradycyjnymi formami nauczania zwiększa elastyczność procesów zarządzania organizacją i umożliwia identyfikację indywidualnych potrzeb uczestników procesu kształcenia. Wskazując na korzyści wynikające z zastosowania tej formy, warto wymienić (za: Marsh i Dresler 2001):

- korzyści społeczne wynikające z bezpośredniego kontaktu;
- indywidualizację procesu nauczania, ograniczenie samokształcenia do niezbędnego minimum;
- oszczędność kosztów dzięki ograniczeniu absencji oraz wydatków związanych z podróżą, bazą dydaktyczną i kosztami bezpośrednimi i pośrednimi;
- poprawę relacji oraz możliwość wpływania na procesy zarządzania przez specjalne dynamiczne aplikacje (online);
- większą możliwość oddziaływania, wpływania na podmioty nauczania.

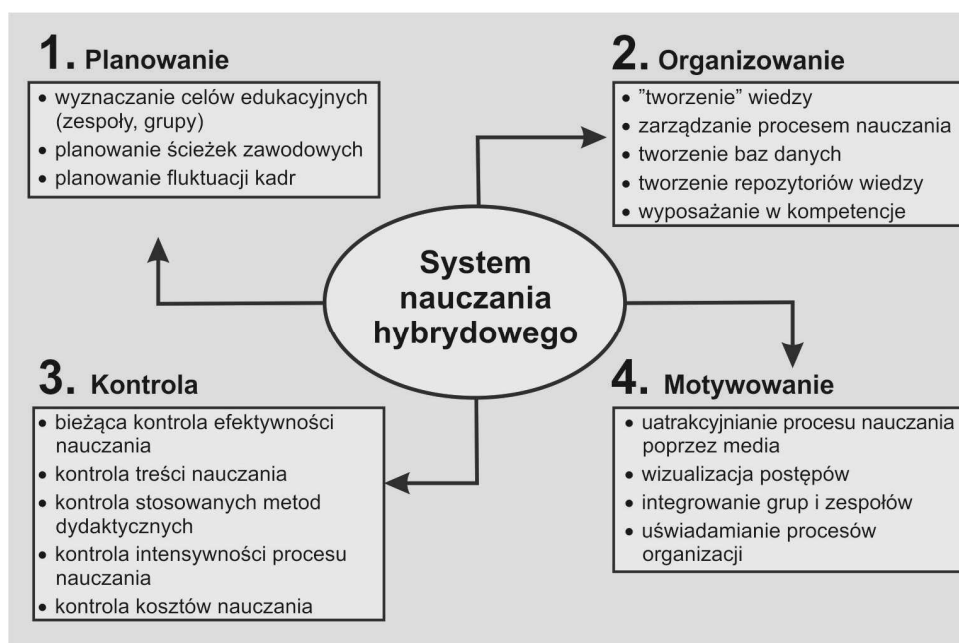
Trwałe, procesowe, celowo zorientowane i synergiczne zintegrowanie rozwiązań nauczania hybrydowego z klasycznymi akademickimi formami kształcenia można nazwać rozwiązaniem systemowym; można zatem mówić o zintegrowanym systemie nauczania hybrydowego.

System nauczania hybrydowego jest istotny nie tylko ze względu na procesy związane z kształceniem. Aplikacje, wynikające z zastosowania tego systemu, pośrednio bądź bezpośrednio wpływają na procesy zarządzania podmiotem, jednostką kształcąca. Wpływ ten możemy rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Pierwszą z nich jest płaszczyzna informacyjna – system porządkuje informacje, generuje je, archiwizuje i analizuje. Te czynności odbywają się w większości przypadków automatycznie z użyciem platform e-learningowych i baz danych. Podstawą tego rodzaju czynności jest informacja, która docierając do centrów zarządzania, może przyczynić się do podjęcia określonych decyzji. Warto wspomnieć, iż współczesne systemy niejednokrotnie są wyposażone w aplikacje, które w sposób automatyczny „zarządzają” procesami nauczania.

Drugą płaszczyzną wpływu nauczania hybrydowego na procesy związane z zarządzaniem i poprawą jakości kształcenia jest płaszczyzna wiedzy. W czasie nauczania sprzężonego z elementami nauczania elektronicznego zgodnie z obowiązującymi standardami (AICC, SCORM i inne) tworzone są repozytoria wiedzy. Tworzą one doskonały zasób wiedzy i przyczyniają się do zdynamizowania procesów decyzyjnych. Poddając analizie zawarte

w repozytoriach informacje, dokonując obliczeń statystycznych mniej i bardziej zaawansowanych, możliwe jest szczegółowe wnioskowanie i planowanie doskonalenia procesów kształcenia. Wykorzystanie systemu nauczania hybrydowego stwarza również dodatkowe możliwości uelastycznienia całego procesu. Na rycinie 2 przedstawiono przykładowe funkcje systemu nauczania hybrydowego w odniesieniu do klasycznych funkcji zarządzania.

Wynikające z systemu nauczania hybrydowego funkcjonalności odnoszą się również do kwestii związanych z samozarządzaniem procesem kształcenia. Dając możliwość doboru poziomu trudności podawanych treści, zwiększając obszary przekazywanych informacji i interpretacji, wzbogacając program kształcenia o dodatkowe pojęcia, zwiększa się świadomość uczących się i wpływa na podniesienie poziomu motywacji. Sam proces kształcenia i ocena efektów stają się bardziej przejrzyste i obiektywne. Ważną, kluczową, dla skuteczności kwestią jest dobór parytetu kształcenia tradycyjnego i elektronicznego oraz aspekty metodyczne związane z doбором treści możliwych do przełożenia na rozwiązania e-learningowe.

Ryc. 2. Funkcje nauczania hybrydowego a funkcje zarządzania (ujęcie uniwersalne)
Źródło: Głowicki (2003).

SYSTEM NAUCZANIA HYBRYDOWEGO PRZEZNACZONY DLA UCZELNI EKONOMICZNYCH

Ze względu na specyfikę procesu kształcenia na poziomie akademickim przyjęte formy, uwarunkowania prawne i organizacyjne, projektowanie rozwiązań w zakresie nauczania hybrydowego powinno przebiegać w określonych etapach. Poza zabezpieczeniem bazy danych, infrastruktury informatycznej (często wystarczającej od strony technicznej) konieczny jest przegląd treści z uwzględnieniem kryteriów kwalifikujących je do przełożenia na rozwiązania e-learningowe. Wybrane, kluczowe, kryteria, na podstawie których można określić zakres tematyczny przedmiotów ekonomicznych nadających się do transponowania na formy nauczania elektronicznego, zawiera tab. 3.

Tabela 3. Kryteria kwalifikowania treści z zakresu nauk ekonomicznych do cyfryzacji poprzez formy e-learningowe

Nazwa kryterium	Komentarz
1. Poziom algorytmizacji procesu kształcenia	Analizując treści w zakresie nauk ekonomicznych możemy stwierdzić, że są wśród nich takie, które można uznać za względnie zalgorytmizowane. Jest tak np. w przypadku podstawowej wiedzy z zakresu rachunkowości, statystyki ekonomicznej, ekonometrii i innych dziedzin wiedzy strukturalnie, wzajemnie powiązanych i w dużym stopniu opartych na działaniach logicznych i matematycznych. Im wyższy jest poziom algorytmizacji, tym łatwiejsze i skuteczniejsze jest przełożenie tego typu wiedzy na formy e-learningowe
2. Poziom integralności wiedzy	Kolejne kryterium to ocena, na ile możliwe jest podzielenie obszaru wiedzy na względnie kompletne niezależne jednostki dydaktyczne. Jest to kryterium nieostre ze względu na subiektywność interpretacji obiektów wiedzy, uzależnione w dużym stopniu od warsztatu nauczyciela akademickiego i przyjętej koncepcji kształcenia
3. Podatność treści na zmianę („erozję”)	Kluczowe kryterium warunkujące efektywność ekonomiczną procesów digitalizacji wiedzy z zakresu nauk ekonomicznych. Im szybciej wiedza w danej dziedzinie ulega zmianie, uzupełnieniu, poszerzeniu, tym mniej opłacalne jest jej przełożenie na warianty e-learningowe
4. Poziom rozproszenia wiedzy – entropii (sieciowość)	Ocena, na ile treści niezbędne do przekazania są rozproszone w różnych dziedzinach nauki. Im większe jest rozproszenie, tym większe prawdopodobieństwo szybkiej dezaktualizacji wiedzy
5. Poziom aplikacyjności / / teoretyzacji wiedzy (przełożenia na rozwiązania praktyczne)	W naukach ekonomicznych wykładane przedmioty różnią się istotnie pod względem poziomu teoretyzacji. Również ten wymiar należy przeanalizować przed podjęciem decyzji związanej z przełożeniem treści na formy e-learningowe
6. Uniwersalność treści / / skalowalność	Kryterium uniwersalności również ma istotne znaczenie w procesie podejmowania decyzji o przełożeniu treści na warianty e-learningowe. Niekiedy w ramach kształcenia akademickiego konieczne jest przekazanie podstawowej wiedzy z danego zakresu w ramach różnych przedmiotów, kursów, kierunków i specjalizacji. Identyfikacja takich zbieżnych treści umożliwia ich standaryzację i przekłada się na skuteczność całego projektu

Tabela 4. Przykładowe funkcjonalności systemu nauczania hybrydowego w obszarze kształcenia ekonomicznego

Etap	Przykładowe funkcjonalności
1. Projektowanie treści	<ul style="list-style-type: none"> - identyfikacja wspólnych treści na poziomie różnych kursów - standaryzacja procesu również na podstawie SCORM i AICC - metody umożliwiające projektowanie atrakcyjnych treści (rozwiązania e-learningowe)
2. Kształcenie – przekazywanie wiedzy	<ul style="list-style-type: none"> - słowniki pojęć ekonomicznych (elastyczne, dostosowane do oczekiwań odbiorcy) - kursy e-learningowe (dynamicznie dostosowywane pod względem form i treści) - cząstkowe testy wiedzy - grupy dyskusyjne - grupy projektowe - hiperłącza - konsultacje wideo, audio - dodawanie komentarzy do poszczególnych treści - klasy wirtualne - treści multimedialne (w tym nagrane wykłady) - narzędzia benchmarkingowe wyników osiągniętych w procesie nauczania
3. Kontrola procesu kształcenia	<ul style="list-style-type: none"> - kontrola poziomu realizacji poszczególnych zadań - kontrola poziomu wiedzy uczestników procesu kształcenia (na poszczególnych etapach) - rejestracja zdarzeń - kontrola poziomu aktualności treści - kontrola poziomu systematyczności realizacji zadań
4. Ewaluacja procesu kształcenia	<ul style="list-style-type: none"> - narzędzia samooceny - ocena efektywności procesu kształcenia - ocena poziomu atrakcyjności treści - ocena poziomu zaangażowania uczestników procesu kształcenia - ocena poziomu penetracji treści - ocena poziomu retencji wiedzy
5. Aktualizacja treści	<ul style="list-style-type: none"> - monitorowanie niezbędnych zmian - systemy porównawcze - narzędzia sugerowania zmiany treści (na podstawie zewnętrznych repozytoriów)

Przykładowe funkcjonalności systemu nauczania hybrydowego przedmiotów ekonomicznych, w odniesieniu do etapów realizacji projektu kształcenia, przedstawiono w tab. 4.

Przedstawione powyżej funkcjonalności wynikają z analizy dostępnych rozwiązań z zakresu systemów nauczania e-learningowego. Są to wybrane rozwiązania, często niewymagające wysokich nakładów finansowych. Wprowadzając systemowe rozwiązania z zakresu nauczania hybrydowego, zabezpieczając wykładowców od strony technicznej i zyskując ich przychyłność do tego typu rozwiązań, można istotnie zwiększyć efektywność procesów kształcenia w ramach przedmiotów ekonomicznych.

PODSUMOWANIE

Rozwój technologiczny i potrzeby współczesnych organizacji, dynamiczny rozwój wiedzy, a także konkurencja ośrodków akademickich wymusza nowoczesne podejście do form kształcenia. Alternatywnym rozwiązaniem kształcenia e-learningowego, często mało skutecznego, jest zastosowanie zintegrowanych systemów nauczania hybrydowego. Wykorzystując całą paletę możliwości, najlepsze funkcjonalności oraz sprawdzone techniki wywodzące się z kształcenia e-learningowego, można wdrażać atrakcyjne dynamiczne struktury wpisujące się w szeroko rozumiane rozwiązania *blended learning*. Szczególnie dotyczy to obszarów wiedzy zalgorytmizowanej, którą można metodycznie w sposób usystematyzowany podzielić. Także w przypadku wielu przedmiotów ekonomicznych wymagających samodzielnej pracy zastosowanie atrakcyjnych form nauczania hybrydowego, uzupełnionych o elementy kontroli i samokontroli, może znacznie wpłynąć na podniesienie jakości kształcenia na wyższych uczelniach. Dzięki zastosowaniu rozwiązań nauczania hybrydowego możliwe jest również nadzorowanie interdyscyplinarnych projektów realizowanych przez grupy studentów, z możliwością zobjektywizowanej oceny wkładu poszczególnych uczestników. Zwiększenie przejrzystości, dodatkowe możliwości archiwizowania działań stają się kolejnym krokiem w kierunku budowania organizacji wiedzy, organizacji przyszłości w ośrodkach akademickich kształcących w ramach przedmiotów ekonomicznych.

PIŚMIENNICTWO

- Armstrong M.** 2007. Zarządzanie zasobami ludzkimi. Kraków, Oficyna Ekonomiczna.
- Boczkowski A.** 2011. Jakość kształcenia w wymiarze ideologicznym i empirycznym. Studium socjologiczne na przykładzie kształcenia podyplomowego. Łódź, Wydaw. UŁódź.
- Bolton M.K.** 1999. The role of coaching in student teams: A "just-in-time" approach to learning. *J. Manag. Educ.* 23, 3.
- Budzyńska M.** 2004. Koncepcja kształcenia ustawicznego w Unii Europejskiej jako jeden ze sposobów realizacji Strategii Lizbońskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Warszawa, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.
- Cieśliński W.** 2011. Doskonalenie procesowej orientacji przedsiębiorstw: model platformy treningu procesowego. *Pr. Nauk. UE Wroc., Ser. Monogr. Oprac.* 187, 155.
- Galwas B.** 2000. Współczesne systemy kształcenia ustawicznego i kształcenia na odległość. *Wirt. Eduk.* 1, www.okno.pw.edu.pl, dostęp: październik 2015.
- Głowicki P.** 2003. E-learning – szanse i zagrożenia dla współczesnej edukacji. Praca magisterska. Wrocław, AWF (maszynopis).

- Goliński M.** 2011. Społeczeństwo informacyjne-geneza koncepcji i problematyka pomiaru. Monogr. Oprac. SGH 580.
- Grudowski P., Lewandowski K.** 2012. Pojęcie jakości kształcenia i uwarunkowania jej kwantyfikacji w uczelniach wyższych. Cz. 1. Zarządz. Fin. 10(3), 397–406.
- Heinze A., Procter C.** 2004. Reflections on the use of blended learning, in: Education in a changing environment. Salford, Education Development Unit.
- Kłós M., Baran M.** 2014. Projekty innowacyjne w uczelniach wyższych – rekomendacje dotyczące finansowania i organizowania kształcenia ustawicznego. Han. Wew. 5(352), 3–12.
- Knapp K.M., McKeague C.** 2002. Blended learning for compliance training success. New Jersey, USA, EduNeering, Princeton.
- Krupski R.** 1999. Zarządzanie strategiczne: koncepcje, metody. [b.m.], Wydaw. AE.
- Kwiatkowska M.** 2014. Jakość kształcenia w świetle przemian w polskim szkolnictwie wyższym. Acta Univ. Lodz. Folia Libr. 2(19), 95–100.
- Machol A.** 2003. Kompendium wiedzy o sieciach, e-learning i-learning. Akademia NetWorld 5, 1–10.
- Marsh J., Drexler P.** 2001. How to design effective blended learning. Sunnyvale, USA, www.brandon-hall.com, dostęp: październik 2015.
- Nichols M.** 2001. Teaching for learning. Palmerston North, TrainInc.co.
- Piech K.** 2003. Idea life-time-learning a kształcenie w systemie e-learning. E-mentor SGH 1, 15–17.
- Płoszajski P.** 2004. Modele zarządzania organizacjami na przełomie XII wieku. Warszawa, SGH.
- Schramm J.** 2001. The Change Agenda. Londyn, CIPD.
- Senge P.** 2004. Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się. Wyd. IV. Kraków, Oficyna Ekonomiczna.
- Thorne K.** 2003. Blended learning – How to integrate online and traditional learning. Londyn, Kogan Page Limited.
- Ulfik A., Nowak S.** 2012. E-learning oraz elektroniczne platformy wspomagające administrację publiczną w kontekście społeczeństwa informacyjnego. Katowice, UE.